

Ἀλήθεια, Ἀνεκτικότητα καὶ Μονοθεϊσμός. Εἶναι δυνατὸς ἓνας διαθρησκειακὸς διάλογος;*

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΠΕΡΓΑΜΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ (ΖΗΖΙΟΥΛΑ)**

Τὸ «Βῆμα Ἰδεῶν» τοῦ Ἰουνίου αὐτοῦ τοῦ ἔτους¹ φιλοξενεῖ ἄρθρο τοῦ σύρου ποιητῆ Adonis, μὲ τίτλο «Ἀλαζονικὴ ἀνεκτικότητα» καὶ μὲ τὸ ἐρώτημα ἂν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει εἰλικρινὴς διάλογος μεταξὺ τῶν τριῶν μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ θέτει θεμελιώδη ἐρωτήματα, γιὰ τὰ ὁποῖα μᾶς ὑποχρεώνει νὰ σκεφθοῦμε σοβαρά. Εἶναι πράγματι ὁ μονοθεϊσμός ἀπὸ τὴ φύση του καὶ ἐξ ὀρισμοῦ «ἓνα σύμπαν κλειστό, τὸ ὁποῖο μὲ ἀρνεῖται καὶ μὲ ἀναγκάζει νὰ ἀρνηθῶ τὸν ἄλλο»; Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ μονοθεϊστικὴ ἄποψη δὲν ἀπαντᾷ στὰ ὑπαρξιακὰ ἐρωτήματά μου γιὰ τὸν ἑαυτό μου, γιὰ τὸν ἄλλο ἢ γιὰ τὸν κόσμο... σάν... «ἓνα κλουβὶ πού παγώνει, ἀκινητοποιεῖ μέσα στὰ σίδερά του κάθε δημιουργικὴ ζωντανὴ κίνηση»;

Στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ ἡ ἀπάντηση δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι καταφατικὴ: ναί, ἔτσι πράγματι εἶναι, ἂν δεχθεῖ κανεὶς τὴν ἀντίληψη γιὰ τὸν μονοθεϊσμό πού προϋποθέτει καὶ περιγράφει ὁ συγγραφέας τοῦ ἄρθρου. Μήπως ὁμως εἶναι δυνατὴ μία ἄλλη ἀντίληψη γιὰ τὸν μονοθεϊσμό, μία ἀντίληψη πού θὰ ὀδηγοῦσε σὲ διαφορετικὰ συμπεράσματα, καὶ θὰ ἔκανε, ἴσως, πιὸ ἐφικτὸ ἓνα διαθρησκειακὸ διάλογο;

Ἀλήθεια καὶ ἀνεκτικότητα

Ἡ ἔκκληση τοῦ Adonis νὰ πᾶμε πέρα ἀπὸ τὴν ἀνεκτικότητα θυμίζει τὰ λόγια τοῦ ἀγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ: «ἵνα μὴ μόνον μάθωμεν ἀλλήλων

* Δημοσιεύθηκε ἀρχικὰ στὸ ἔνθετο «Βῆμα Ἰδεῶν» τῆς ἐφημερίδας *Τὸ Βῆμα*, τεῦχος 6.7.2007.

** Ὁ Μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης (Ζηζιούλας) εἶναι τακτικὸ Μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Δ/ντῆς τοῦ Γραφείου Ἐκπροσωπήσεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στὴν Ἀθήνα. Διετέλεσε καθηγητὴς στὰ Πανεπιστήμια Ἐδιμβούργου, Γλασκώβης, Θεσ/νίκης καὶ Λονδίνου.

1. Βλ. «Βῆμα Ἰδεῶν» τῆς ἐφημερίδας *Τὸ Βῆμα*, τεῦχος 1.6.2007.

ἀν(τ)έχεσθαι... ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἑαυτοὺς ἀλλήλων κήδεσθαι»². Πράγματι, ἡ ἔννοια τῆς ἀνεκτικότητας δὲν εἶναι μόνο ἀνεπαρκής, εἶναι στοὺς βάθος ἀρνητική, ὑποδηλώνει ἕνα αἶσθημα ὑπεροχῆς ποὺ ταπεινώνει τὸν ἄλλο, τὸν διαφοροτικό, αὐτὸν ποὺ δὲν συμφωνεῖ μαζί μας. Τὸ αἶσθημα αὐτὸ δὲν ταυτίζεται κατ' ἀνάγκη μὲ μία πλειονότητα ποὺ «ἀνέχεται» τὴ μειονότητα. Στὸ θρησκευτικὸ πεδίο τουλάχιστον μπορεῖ νὰ ἰσχύει καὶ γιὰ μία μειονότητα (ἕνα sect), ἡ ὁποία πιστεύει ὅτι αὐτὴ κατέχει τὴν ἀλήθεια. Τὸ πρόβλημα συνεπῶς εἶναι πῶς ἀντιλαμβάνεται μία θρησκεία ἢ μία ομάδα (δὲν εἶναι μόνο οἱ θρησκείες ποὺ ἰσχυρίζονται πῶς ἔχουν πρόσβαση ἀποκλειστικὴ στὴν ἀλήθεια) τὴν ἀλήθεια καὶ τὴ σχέση της μαζί της. Τί εἶναι ἀλήθεια; Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ποὺ ἔθεσε ὁ Πιλᾶτος κατὰ τὴ δίκη τοῦ Ἰησοῦ ἔμεινε τὴ στιγμή ἐκείνη ἀναπάντητο. Μπόρεσαν ἔτσι νὰ δώσουν ὅποια ἀπάντηση ἤθελαν οἱ γενεές ποὺ ἀκολούθησαν. Οἱ τρεῖς μονοθεϊστικὲς θρησκείες κατὰ κανόνα εἴτε ταύτισαν τὴν ἀλήθεια μὲ μία ἀποκάλυψη ποὺ περιέχεται σὲ κάποιο ἱερὸ κείμενο (Ἁγία Γραφή, Κοράνιο), εἴτε τὴν ἐντόπισαν σὲ ὀρισμένα δόγματα – συνήθως ὡς ἐρμηνεῖες τῶν ἱερῶν αὐτῶν κειμένων. Ἔτσι φαίνεται νὰ αἰχμαλώτισαν τὴν ἀλήθεια στοὺς παρελθόν, τῆς στέρησαν τὴν ἱστορικὴ καὶ κοινωνικὴ δυναμικὴ της καὶ γέννησαν τὸν φονταμενταλισμό. Βασικὴ προϋπόθεση –ἢ καὶ συνέπεια– αὐτῆς τῆς θέσης ὑπῆρξε ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι κάτι ποὺ «κατέχεται», εἴτε ἀτομικὰ εἴτε συλλογικά, ἕνα «ἀντικείμενο» ποὺ «συλλαμβάνεται» ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινο νοῦ, ὅπως κάθε «γνωστικὸ ἀντικείμενο».

Ἀλήθεια καὶ μονοθεϊσμός

Σὲ μία παλιὰ μελέτη μου³ προσπάθησα νὰ δείξω ὅτι ἡ θεολογικὴ παράδοση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἔχει μία διαφοροτικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀλήθεια. Βασισμένη στὴ διακήρυξη τοῦ Χριστοῦ «Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια» (Ἰω. 14,6), ἡ Ὁρθόδοξη παράδοση συνδέει τὴν ἀλήθεια μὲ τρεῖς βασικὲς προϋποθέσεις: (α) Τὸν ἀποφατισμό: ἡ ἀλήθεια ὑπερβαίνει πάντοτε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὴν ἐκφράζουμε. (β) Τὴν ἐκκλησιολογία: ἡ ἀλήθεια ἀποτελεῖ γεγονός καὶ ἀποτέλεσμα κοινωνίας: δὲν ἐπιβάλλεται «ἄνωθεν», ἀλλὰ ἀναδύεται μέσα ἀπὸ τὴν ἐλεύ-

2. Ἐρωτήματα πρὸς Θαλάσιον 64, PG 90,725.

3. Βλ. ZIZIULAS J., «Verité et communion», *Irénikon* 50/1977, σ. 451-510.

θηρη διακίνησή της στο σώμα της Ἐκκλησίας. (Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ καὶ τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἀποκοτῶν ἀυθεντία παρὰ μόνον ἀφοῦ γίνουν «ἀποδεκτά» ἀπὸ ὅλο τὸ σῶμα τῶν πιστῶν). (γ) Τὴν ἐσχατολογία: ἡ ἀλήθεια ἀποκαλύπτεται στὴν πληρότητά της στὰ ἔσχατα, τότε πού, κατὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο, θὰ βλέπουμε τὸν Θεὸ «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον», ἐνῶ τώρα μόνον «ἐν ἐσώπρω καὶ ἐν αἰνίγματι» (Α΄ Κορ. 13,12). Αὐτὸ ἐκφράζει ἐπιγραμματικά ὁ μέγας θεολόγος τοῦ 7ου αἰῶνα μ.Χ. Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς μὲ τὴ φράση: «σκιά τὰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, εἰκὼν τὰ τῆς Νέας, ἀλήθεια ἢ τῶν μελλόντων κατάστασις»⁴.

Αὐτὰ δὲν σχετικοποιοῦν τὴν ἀλήθεια στὴν ἱστορική μορφή της, ἀλλὰ διευρύνουν τὸν ὀρίζοντα καὶ τὸ πλαίσιο, μέσα στὰ ὁποῖα πρέπει νὰ τοποθετοῦμε πάντοτε τόσο τὰ ἱερά κείμενα ὅσο καὶ τὰ θρησκευτικὰ δόγματα. Ὁ φονταμενταλισμὸς δὲν βρῖσκει ἔτσι ἔδαφος νὰ ἀναπτυχθεῖ. Ὁ ἄλλος δὲν εἶναι ἀπλὰ «ἀνεκτός»· εἶναι καὶ αὐτὸς μέρος τοῦ εὐρύτερου πλαισίου, μέσα στοῦ ὁποῖο ἀναδύεται ἡ ἀλήθεια.

Ἦδη τὸ 1935 ὁ E. Peterson μὲ τὸ ἔργο του «Der Monotheismus als politisches Problem» ἐπέρριψε στὸν μονοθεϊσμὸ τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἀνάπτυξη στὴν ἱστορία ἐπικίνδυνων πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἰδεολογιῶν, ἄποψη πού ἀναβιώνει καὶ σήμερον στὶς διάφορες συζητήσεις. Ὅλα ὁμως καὶ πάλι ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἀντίληψη πού ἔχει κανεὶς γιὰ τὸν μονοθεϊσμὸ, ἀπὸ τὸ εἶδος τοῦ μονοθεϊσμοῦ πού πρεσβεύει. Στὴ χριστιανική παράδοση ἡ ἔννοια τοῦ μονοθεϊσμοῦ καθορίστηκε σημαντικὰ ἀπὸ τὴν πίστη στὸν Τριαδικὸ Θεό. Ὁ Θεὸς εἶναι ἕνας, ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνος. Ἡ μονοθεΐα ἐμπεριέχει τὴν κοινωνία, εἶναι ἀδιανόητη ἢ ἐνότητα χωρὶς τὴν πολλαπλότητα. Ὁ ἕνας Θεὸς εἶναι ὑπαρξὴ προσωπική, πού σημαίνει ὑπαρξὴ σχέσεων ἐνότητας καὶ συγχρόνως ἑτερότητας. Ὁ χριστιανικὸς μονοθεϊσμὸς εἰσάγει γιὰ πρώτη ἴσως φορὰ στὴν ἱστορία τὴ διάκριση μετὰξὺ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ μόνου: τὸ νὰ εἶναι κανεὶς «ἕνας» δὲν ταυτίζεται μὲ τὸ νὰ εἶναι «μόνος». Ὁ «ἕνας» στὴν περίπτωση αὐτὴ ταυτίζεται μὲ τὸ «μοναδικός», πρᾶγμα πού δὲν μπορεῖ νὰ προκύψει παρὰ μόνον ἀπὸ μία σχέση προσωπική, χάρις στὴν ὁποία –ὅπως, γιὰ παράδειγμα, στὸν ἀληθινὸ ἔρωτα– κάποιος ἀναδύεται ὡς μοναδικὸς ἀκριβῶς γιὰτὶ ὑπάρχει κάποιος ἄλλος, γιὰ τὸν ὁποῖο εἶναι μοναδικός.

4. Βλ. Σχόλια εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱεραρχίαν 3,3,2, PG 4,137D.

Ἄν δοῦμε τὸν μονοθεϊσμό μετὰ αὐτὸ τὸ πνεῦμα, τότε ὄχι μόνο δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει ἐμπόδιο στὴν ἑτερότητα, ἀλλὰ ἀναδεικνύει τὸν «ἄλλο» *sine qua non* conditio γιὰ τὸν «ἕνα». Ἐκτὸς τούτου, ἕνας τέτοιος μονοθεϊσμός δὲν μπορεῖ νὰ κατηγορηθεῖ ὅτι «δὲν ἀπαντᾷ στὰ ὑπαρξιακὰ ἐρωτήματά μου γιὰ τὸν ἑαυτό μου, γιὰ τὸν ἄλλο ἢ γιὰ τὸν κόσμο». Ἀντίθετα, οἱ συνέπειές του γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξη καὶ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, ἀκόμα καὶ γιὰ τὴ σχέση μας μετὰ τὴ φύση, εἶναι συγκλονιστικές.

Μονοθεϊσμός καὶ διαθηρησκειακὸς διάλογος

Οἱ τρεῖς γνωστὲς μονοθεϊστικὲς θρησκείες (Ἰουδαϊσμός, Χριστιανισμός, Ἰσλάμ) βρίσκονται σήμερα στὶς ἀρχές ἑνὸς διαλόγου, στὸν ὁποῖον πρωτοστατεῖ καὶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Στὴ φάση αὕτη ὁ στόχος τοῦ διαλόγου περιορίζεται στὴν «ἀνεκτικότητα», τὴν ἀποφυγὴ τῶν συγκρούσεων στὸ ὄνομα τῆς θρησκείας. Ὅσο καὶ ἂν δὲν μᾶς ἱκανοποιεῖ αὐτό, δὲν παύει νὰ εἶναι χρήσιμο, καὶ ἴσως ἐπιτακτικό. Ἀλλά, ὅπως σωστὰ μᾶς ὑπενθυμίζει ὁ Adonis, ἂν ἀρκεστοῦμε στὴν ἀνεκτικότητα ὁδηγούμαστε σὲ μία νέα σκλαβιά. Πρέπει νὰ προχωρήσουμε πιὸ πέρα. Νὰ θέσουμε τὰ θρησκευτικὰ «πιστεύω» μας μπροστὰ στὰ ὑπαρξιακὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ ἀξιῶσουμε ἀπαντήσεις. Καμμία θρησκευτικὴ πίστη δὲν δικαιώνει τὴν ὑπαρξὴ τῆς μόνο καὶ μόνο μετὰ τὸν ἰσχυρισμό της ὅτι αὕτη κατέχει τὴν ἀλήθεια. Πρέπει νὰ δείξει ὅτι ὑπάρχει ὄχι γιὰ νὰ σκλαβώνει, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐλευθερώνει τὸν ἀνθρώπο, νὰ ἀπαντᾷ στὰ βαθύτερα ὑπαρξιακὰ προβλήματά του.

Στὶς λίγες γραμμὲς αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου θέλησα νὰ δείξω ὅτι σὲ τελικὴ ἀνάλυση τὸ πρόβλημα δὲν βρίσκεται στὸν μονοθεϊσμό καθαυτὸν, ἀλλὰ στὸν τρόπο πού τὸν κατανοοῦμε, καὶ κυρίως στὸ πῶς ἀντιλαμβανόμαστε τὴν ἀλήθεια. Ἄν ἐντοπίσουμε τὸ πρόβλημα στὸν μονοθεϊσμό, δὲν θὰ μπορέσουμε νὰ ἐξηγήσουμε τὸ γιατί κατέφυγαν σὲ βία, πολλὲς φορὲς μάλιστα ὠμῆ, γιὰ νὰ ἐπιβάλουν τὰ «πιστεύω» τους πολυθεϊστὲς, ὅπως ὁ Μᾶρκος Αὐρήλιος καὶ ἄλλοι ρωμαῖοι αὐτοκράτορες, ἢ ἀκόμα καὶ καθεστῶτα πού εἶχαν ὡς ἔμβλημά τους τὴν ἀθεΐα. Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι ὁ μονοθεϊσμός, ἀλλὰ ὁ φονταμενταλισμός, ὁ ὁποῖος ἐγκλωβίζει τὴν ἀλήθεια στὸ γράμμα πού «ἀποκτείνει» (Β΄ Κορ. 3,6). Ἐνας μονοθεϊσμός ἀνοιχτός στὴν ἑτερότητα δὲν εἶναι καθόλου ἀδιανόητος.

Μένει νὰ δοῦμε ἂν μετὰ τὶς ὑπάρχουσες μορφὲς μονοθεϊσμοῦ μπορεῖ νὰ διεξαχθεῖ ἕνας διαθηρησκειακὸς διάλογος πού θὰ μᾶς ὁδηγήσει πέρα ἀπὸ τὴν ἀνε-

κτικότητα, σὲ μία εἰλικρινῆ ἀπὸ κοινοῦ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας. Ἐναν τέτοιο διάλογο δὲν φαίνεται νὰ μᾶς ὑπόσχονται ἄμεσα οἱ ὑπάρχουσες μονοθεϊστικὲς θρησκείες. Πιστεύω ὅμως ὅτι ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ὑποχρεωθοῦν νὰ τὸ πράξουν. Τὰ φλέγοντα ὑπαρξιακὰ προβλήματα, κοινὰ σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ θρησκευτικὰ πιστεύματά τους, ὀγκώνονται καὶ γίνονται πιὸ πιεστικά. Ἡ ἐπιτεινόμενη φορὰ πρὸς παγκοσμιοποίηση καὶ ἡ συνειδητοποίηση τοῦ οἰκολογικοῦ κινδύνου θὰ ἀρκέσουν γιὰ νὰ ἔρθουν σύντομα στὴν ἐπιφάνεια τὰ πιὸ βαθιὰ καὶ συγχρόνως κοινὰ καὶ πανανθρώπινα προβλήματα. Κάτω ἀπὸ τὴν πίεση αὐτῶν τῶν προβλημάτων οἱ θρησκείες θὰ ὑποχρεωθοῦν νὰ ἀνοίξουν τὸν κλειστὸ ἑαυτό τους, νὰ συνδέσουν τὸ παρελθόν τους μὲ τὸ μέλλον, ὄχι μόνο τὸ δικό τους, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων. Στὴ βάση αὐτὴ ὁ βαθύς, εἰλικρινῆς διαθρησκειακὸς διάλογος δὲν θὰ εἶναι ἀπλῶς δυνατός· θὰ ἔχει γίνεи κιόλας πραγματικότητα⁵.

5. ZIZIOULAS J., *L'être ecclésial*, Labor et Fides, Genève 1981, σ. 57-110.